

KULTURA RELIGIJA

NOVI PREDMET U NAŠIM ŠKOLAMA

Kratak pregled izlaganja sa Međunarodne stručne konferencije o uvođenju predmeta “Kultura religija” u škole Bosne i Hercegovine

Nusret ISANOVIĆ

U organizaciji Goethe-Instituta i Udruženja građana za međureligijski mirotvorni rad ABRAHAM, a uz podršku i pod pokroviteljstvom Ureda visokog predstavnika (OHR) i organizacije UNESCO u Sarajevu je od 18. do 21. marta održana *Međunarodna stručna konsultacija o uvođenju predmeta “Kultura religija” u bosanskohercegovačke škole*. Konsultacija je zamišljena kao savjetovanje “u vezi sa koncepcijom, okvirnim uvjetima i realizacijom planiranog školskog predmeta od strane međunarodnih i domaćih eksperata”.

Ovoj *konsultaciji* prethodila su slična (i ne u istoj organizaciji), preliminarna savjetovanja u Tuzli, Banjoj Luci, Mostaru i Sarajevu, a organizirana su, također, u funkciji propitivanja pretpostavki i priprema za uvođenje novoga predmeta “Kultura religija” u naš školski sustav.

Pored predstavnika međunarodnih organizacija i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini u radu međunarodne stručne konsultacije u Sarajevu učestvovali su znanstvenici i istraživači iz SR Njemačke, Velike Britanije, Hrvatske i naše zemlje.

Početak rada *konferencije* označen je suzdržanošću i nedvojbeno izraženom zabrinutošću predstavnika vjerskih zajednica,

osobito Katoličke crkve da uvođenje “kulture religija” kao obaveznog predmeta u školskoj nastavi prijeti marginaliziranju Vjeronauke i njenom potiskivanju iz škole. Ovakav stav je, pored ostaloga, potican i osnaživan tekstovima ovdašnjih novinara koji su u novom predmetu već prepoznali supstitut za Vjeronauku i dovoljan razlog za njeno “izbacivanje” iz našeg školskog obrazovnog sistema. Organizatori konferencije su ovakva pisanja okarakterizirali kao neodgovorna i eksplicitno poricali da se uvođenjem novog predmeta na bilo koji način dovodi u pitanje status Vjeronauke i njeno mjesto u školskoj nastavi kod nas. Nedvojbeno su izrečena uvjerenja da “uvođenje novog predmeta neće tangirati postojanje i razvoj vjeronauke u školama”.

Učesnici stručne *konsultacije* o “Kulturi religija” imali su za zadaću obraditi pet tematskih područja, u sklopu kojih je izloženo devet referata.

Prvo tematsko područje odnosilo se na *religijsko obrazovanje u Evropi*, a predstavio ga je gosp. Peter Schreiner sa Instituta u Münsteru (Institut Comenius, Intereuropean Commission on Church and School, Münster/Njemačka). Tema *Religijsko obrazovanje u Evropi* izložena je u poglavljima: Pregled, Aktualne diskusije i Motivi za debatu u BiH. Već u uvodnom dijelu referata

autor ističe da je danas u većini evropskih zemalja (zapadnih i istočnih) religijsko obrazovanje “bitan dio općeg obrazovanja”. Više od drugih ovakva vrsta obrazovanja “postavlja pitanje o korijenu i smislu života, uvodi u religijske tradicije te učenicama i učenicima pruža prostor za vlastita religijska pitanja i teme”. Gospodin P. Schreiner ističe, pozivajući se na stavove Ekumenskog crkvenog vijeća, da za religijskim obrazovanjem postoji osobita potreba u suvremenim društvima “u kojima vlada religijska indiferentnost, kulturna intolerancija i situacija u kojoj se norme i vrijednosti vrlo brzo mijenjaju”. U ovakvim društvima “vjeronauka može pružiti prostor u kome će mladi ljudi učiti da se ophode sa izazovima u pogledu njihovog identiteta, da prerađuju konflikte i razvijaju senzibilnost u ophođenju sa različitošću”. Vjeronauka, također, sve više postaje mjesto susretanja, razumijevanja i dijaloga među religijama, jer “razumijevanje među religijama ne može se razvijati tamo gdje religija u školi nije dopuštena”.

Pored navedenih na djelu su i brojni drugi razlozi koji su utjecali da Vjeronauka u najvećem broju evropskih zemalja bude integralni dio nastavnog plana i programa, jer sve je jasnije da “religijska dimenzija spada u cjelovito obrazovanje”. U vezi s tim autor navodi nekoliko znakovitih primjera iz Engleske i Velsa, Švicarske, Norveške, Njemačke, Rumunije i Rusije.

U posljednjem dijelu izlaganja: *Motivi za debatu u Sarajevu*, autor ovoga rada ističe potrebu da u svim pluralnim društvima konfesionalna vjeronauka bude tako zasnovana da vodi dijalogu i razumijevanju među različitim religijama i svjetonazorima, doprinosi suživotu ljudi, te otvara nove oblike suradnje sa vjerskim zajednicama.

Drugo tematsko područje tretiralo je *Predmet “Kulture religija” s aspekta vjerskih zajednica i odnos između “Kulture religija” i Vjeronauke*. U sklopu ovog tematskog bloka svoje su referate izložili predstavnici vjerskih zajednica (pravoslavne, islamske, katoličke i jevrejske) u Bosni i Hercegovini.

Gosp. Branislav Končarević (Duhovna akademija, Foča) govorio je o temi *Religijska kultura i vjersko obrazovanje*. U radu su najprije definirani pojmovi kultura i religija, određen njihov duhovno-povijesni i antropološki specifikum te

predstavljen međusobni odnos. Religija je po njegovom mišljenju “od početka utkana u sve manifestacije kulturnog života čovjeka” i kao takva nadaje se “kao trajan nosilac kulturnih vrijednosti”. Budući da je čovjek nosilac religijsko-kulturnih vrijednosti, pitanje njegovog obrazovanja je od “suštinske važnosti i za religiju i za kulturu, jer obrazovanje i ne znači ništa drugo nego oblikovanje čovjeka u religijskim vrijednostima konkretne kulture”.

Predstavnik Pravoslavne crkve aktualizira pitanja: kakvo nam religijsko obrazovanje treba u školi i kako širiti kulturu religija? Da li religiju interpretirati kulturološki ili kao vjeronauku, dakle kao poučavanje samo u svojoj vjeri?

Prosudujući učinke “klasične vjeronauke”, iz obzorja bliskih mu iskustava, autor konstatira da ona u “školama nije dala željene rezultate”. Razlog tome je u odvojenosti vjeronauke od života vjerskih zajednica, kao i u pristupu vjeronauci kao intelektualnoj disciplini. “Vjeronauka u školama kao da se trudi da od učenika stvori male teologe, a ne da im prenese osnovne vjerske istine i vrijednosti”.

Razrješavajući dvojbu vezanu za Vjeronauku i “kulturu religija” u školskoj nastavi izlagač zaključuje: “Vjeronauka treba ostati u školama, ali i kultura religija može doprinijeti boljem razumijevanju među religijskim zajednicama... Kultura religija ne bi samo upućivala čovjeka jedne religijske zajednice u učenja drugih već bi svojom civilizacijskom univerzalnošću objašnjavala fundamentalna civilizacijska i kulturna dostignuća i vrijednosti.”

Autor ovog *pregleda* izlagao je o temi: *Vjeronauka i “Kultura religija” - odnos i mogućnost dijaloga*.

U svom radu pokušao sam razmotriti mogućnosti terminološkog određenja naumljene nastavne discipline, njenog epistemološkog utemeljenja i znanstvenog legitimiranja; dati odgovor na pitanje kulturnih i društveno-povijesnih uporišta za uključivanje njenih sadržaja u programsku strukturu školske nastave i naznačiti neke moguće odnose prema drugim školskim predmetima, napose prema Vjeronauci.

Sva dosadašnja iskustva pokazuju da je vrlo neuputno i rizično ulaziti u školski odgojno-obrazovni prostor sa novom disciplinom bez

prethodno dobro osmišljenog njenog cilja i profilirane epistemologije. Stoga je pri provjeri valjanosti predloženog naziva za novi predmet nužno ustanoviti koje područje znanosti ili pak znanstveno legitimiranog znanja čini njegovu znanstveno zaleđe i osigurava mu dostatnu kompetenciju za valjano epistemološko utemeljenje i nastavnu realizaciju.

U okviru razgovora o novoj nastavnoj disciplini i Vjeronauci stanovište koje sam zastupao na ovoj *konferenciji* u bitnome je sadržano u sljedećem: Nova nastavna disciplina sa naznačenim kulturno-religijskim sadržajima, s obzirom na duhovno-religijski, kulturni i povijesni kontekst Bosne, ne bi bila anahronizam u našem obrazovnom sistemu, te se kao takva, pod uvjetom da se ne dovodi u pitanje *vjeronauka*, načelno može podržati. "Kultura religija", primjerice, može doprinijeti razvoju osjećaja za *ekologiju uma*, za vrijednosti *drugoga* i *jedinstvo različitoga*; razvijanju smisla za dijalog i suradnju u rješavanju zajedničkih pitanja života i našega svijeta.

Međutim, da bi mogla dostići ispunjenje naznačene uloge nova nastavna disciplina bi trebala razviti suradnju sa ostalim nastavnim predmetima, osobito sa Vjeronaukom. Vjeronauka, budući su joj svježja iskustva, može pomoći "Kulturi religija" u privikavanju na školski ambijent, stjecanju povjerenja kod učenika i roditelja, ostvarenju zajedničkih odgojno-obrazovnih zadataka i stjecanju moralnog, duhovnog i kulturnog kredibiliteta.

Govoreći o Vjeronauci naglasio sam da je njeno uvođenje u škole najznačajniji duhovno-kulturni događaj u novijoj povijesti našega školstva, jer ona ponovo uvodi ideju Boga i temeljne vrijednosti vjere u obrazovanje, priskrbujući im tako status javnog dobra; preuzima važnu ulogu senzibiliziranja učenika za postojanje natčulnih, duhovnih stvarnosti i suprotstavlja se, inače pogubnom, svodenju znanja na najnižu razinu fizičke manifestacije Realnosti. Ona bi, ukoliko joj posvetimo dovoljnu pažnju, mogla biti glas duhovnog smisla, moralne krjeposti, ljubavi i osjećaja za drugoga; mogla bi biti zahtjev za integralnim odgojem i obrazovanjem koje bi bilo zasnovano na svijesti da čovjek nije vezan samo za "tamu" zemlje nego i za svjetlost Neba, da je biće jedinstva duhovnog i tjelesnog, dakle jedinstva onih

vrijednosti i nagnuća bez kojih ljudsko upotpunjenje nije moguće.

Vjeronauka također ima najveće značenje za susret učenika sa samim sobom, čime je u funkciji građenja temeljne pretpostavke za susret *s drugim*. Nema puta prema drugome bez prethodno savladanog puta prema sebi. Ko se sa sobom nije susreo i sebe sebi otkrio, nemoćan je smisleno se susretati i upoznavati *s drugim*. Ako "Kultura religija" želi pripremiti učenika za susret i upoznavanje sa religijama i kulturnim tradicijama drugih naroda, Vjeronauka joj može pomoći da za to osigura prvu temeljnu pretpostavku.

Predstavnik Katoličke crkve dr. Pavo Jurišić (Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo) izlagao je o temi **Predmet "Kultura religija" s aspekta Katoličke crkve**. U radu su razmatrana tri pitanja, koja su, po mišljenju autora, "u središtu zanimanja oko uvođenja" predmeta "Kultura religija":

- u kakvom su odnosu religija i kultura?;
- ima li Bog još mjesta u školskim obrazovnim sustavima i

- kakav se cilj želi postići novim predmetom u obrazovnom sustavu u BiH?

U okviru prvog pitanja autor, iz obzorja katoličkih intelektualnih i duhovno-religijskih iskustava određuje pojam *kulture*, predstavlja neka od njegovih mnogoznačnih očitovanja i govori o složenoj uzajamnosti odnosa sa religijom. "Kultura i religija nalaze se u posebnom odnosu. Kultura u svom širem značenju uključuje u sebe religiju... Iako je činjenica da je upravo religija bila i ostala plodno majčinsko krilo kulture, ipak cilj religije nije kultura nego čovjekovo spasenje."

U potrazi za odgovorom na pitanje: *Ima li Bog još "mjesta" u školskom obrazovanju* dr. Jurišić skreće pozornost na narav "religioznog ozračja" u kojem se nalazi naše društvo. "Dugih 45 godina naša je škola i obrazovni sustav od vrtića do sveučilišta... bila protuvjerski usmjerena." Također upozorava na skrivajuće zamke i opasnosti našega doba, koje se rado i olahko reklamiraju kroz kategorije slobode, ljudskih prava, koegzistencije različitosti i liberalne demokratije. "Jer svašta se danas može kriti pod plaštem pluralizma, a stare ideje mogu i danas u novom ruhu biti autoritarne."

Sa osjećajem rezignacije autor zaključuje ovaj dio svoga izlaganja: "U školi postoje i neki znakovi Božije prisutnosti. Mnogi djeluju deprimirajuće, a

neki opet unose radost... Čini mi se kako se trendovima postmoderne nudi u školi veća šansa nego Božijoj prisutnosti.”

U sklopu trećeg pitanja dr. Jurišić konstatira da u suvremenim obrazovnim sustavima postoje dva različita modela i koncepta vjeronauke u školi: konfesionalni model i “zajednički”, “neutralni” model religijskog obrazovanja koji se javlja pod nazivom *kultura religija, religijska kultura, povijest religija* i sl. Prvi model je preovlađujući; ukorijenjen u tradiciji, epistemološki utemeljen i didaktički obrađen. Dok drugi model “ima određena ideološka i politička obilježja”, bez čvrstih je epistemoloških temelja i didaktičke uokvirenosti. Njegovim posredstvom bi se mogla “u ovoj našoj doista teškoj stvarnosti uvući neka nova kozmetička i kozmička, federalna religija”. Predstavnik Katoličke crkve je svoje izlaganje završio zaključujući “da Katolička crkva želi svoje pripadnike istinito, sigurno i cjelovito, dijaloški i ekumenski otvoreno, upoznati i odgajati u istinama svoje vjere i omogućiti im da objektivno upoznaju svoju kršćansku baštinu prema autentičnom i integralnom tumačenju Crkve. U tom vidu ona ne prihvaća religijski relativizam i sinkretizam, pa tako ni predmet koji bi u školi služio tome”. O novom predmetu bi se “moglo razgovarati samo kao alternativnom predmetu vjeronauku u školi, tj. da ga upisuju svi oni koji ne žele pohađati (...) konfesionalni vjeronauk”.

U sklopu trećeg tematskog bloka izlagali su Ivan Lovrenović, književnik iz Sarajeva i prof. dr. Esad Ćimić, sociolog religije iz Zadra.

Lovrenović je prezentirao temu: **Predmet “Kultura religija” u povijesnom i suvremenom kontekstu Bosne i Hercegovine**. Po njegovom mišljenju “podijeljenost na religije/konfesije... glavna je karakteristika cjelokupne bosanske povijesti i društvene stvarnosti posljednjih pet stoljeća, i ona (...) leži u samoj osnovi svih grupnoidentifikacijskih razlikovanja stanovništva ove zemlje. Zbog toga je religijski momenat ovdje uvijek bio izvorom ozbiljne dihotomije”. Nasuprot, kako kaže, većini teologa, vjerskih službenika, dobrih vjernika i političara koji tvrde “da vjera nije i ne može biti uzrokom uzajamne netrpeljivosti, omraze i sukoba”, Lovrenović smatra “da cijela naša povijest svjedoči suprotno - da su religijsko-konfesionalne različitosti ovdje djelovale uvijek više

u pravcu društvenoga i političkoga dijeljenja nego harmoniziranja društvene stvarnosti”. U povijesnom pamćenju svake od naših tradicionalnih vjerskih zajednica, pohranjene su “traume i sjećanja na stradanja..., ali u isti mah ni jedna od njih u tim zbivanjima ne stoji čistih ruku i posve svijetla obraza”.

Ovaj religijsko-konfesionalni negativitet, smatra Lovrenović, u Bosni i Hercegovini ima dug period nastajanja. Pa ipak, presudno razdoblje za njegovo uobličenje jeste razdoblje Osmanskog carstva, kada se “učvrstio okvir osmanskog konfesionalizma, kao socijalno-politička shema koja će presudno odrediti fizionomiju bosanskoga društva sve do današnjih vremena”, i kada se oblikovao i skoro okamenio “naš konfesionalno-civilizacijski mentalitet”.

Struktura ovog “bosanskog konfesionalizma” i “konfesionalnog mentaliteta” ni do danas (i nakon austrougarskog razdoblja, monarhističke, a potom i socijalističke Jugoslavije i višestranačja 1990.) ničim nije dovedena u pitanje niti snažnije dodirnuti. Ta *povijesna ustajalost*, koja čuva jezgru konstantne opasnosti, ili “dinamita naše povijesti” ima odgovor u nedostatku demokracije. “Gotovo bi se moglo reći kako sada, na pragu (...) trećega milenija, prisustvujemo kobnom trijumfu i naopakoj, zakašnjoj društveno-političkoj samorealizaciji staroga bosanskog konfesionalnog mentaliteta.”

U području religijskog života naše aktualno stanje mnogo ne ohrabruje. Suštinski se ne događa ništa novo, “nego se samo u novim okolnostima perpetuira stara, slična povijesna slika odnosa”, što je dovoljan razlog “da se u Bosni i Hercegovini u općem društvenom interesu s najvećom ozbiljnošću i zauzetošću pristupi traženju jednog novog, zajedničkog pedagoško-edukativnog modela, koji bi sljedeće generacije ljudi ove zemlje formirao u istinskom produbljenom znanju i poštovanju religijskih sustava i praksi, s kojima ga svakodnevni život okružuje”.

Prof. dr. Esad Ćimić izlagao je o temi **Čemu predmet “Kultura religija”?** Aktualno duhovno, egzistencijalno i intelektualno stanje u kojem se nalaze mladi danas (teisti, ateisti, osobito indiferentni), smatra on, zahtijeva uvođenje predmeta “Kultura religija” u (srednje i visoke) škole, i čini ga nasušno potrebnim.

Sintagme “kultura religija” i, od ranije često korištenu, “religijska kultura” upotrebljava kao sinonime. “U religijsku kulturu, odnosno ‘Kulturu religija’ spada znanje o fenomenu religijskog koje se, dakako, može znanstvenom metodom prosljediti, odrediti i naučiti. To je, drugim riječima, znanje o sadržajima u koje čovjek ne mora vjerovati, niti ih u vlastito ponašanje inkorporirati. Za razliku od ovog, religiozna kultura, što je drugo ime za vjeronauku, podrazumijeva upravo vjerovanje i ponašanje u suglasju s određenim religioznim opredjeljenjem.”

“Kultura religija” je stvarna potreba suvremenog čovjeka i “prirodno” je uklopiva u odgojno-obrazovnu strukturu sekularne škole. Prof. Ćimić, inače, smatra “da *svjetovnoj* (sekularnoj, laičkoj) školi nema alternative u jednom demokratskom, pluralističkom društvu”, zbog čega prepoznaje kao vještačku dilemu da li “škola treba odlučivati između *teizma* i *ateizma*”. Škola, vršeci svoju odgojno-obrazovnu funkciju, treba prepoznavati “teističke i ateističke vrijednosti skidajući s njih religijski, odnosno ateistički pokrov, otkrivajući u njima ljudski sadržaj”. On smatra da vizija suvremene svjetovne škole ne bi bila potpuna bez uključivanja i predmeta “Kultura religija”.

Četvrta tematska oblast, koja je prezentirana drugog dana *konferencija*, tretirala je *Osnovne crte i modele za nastavu o religijama*. Izlagači su bili dr. Klaus Gabauer (Državni institut za školu i doškolovanje, Soest/Njemačka) i dr. Lisa Kaul-Seidman (Univerzitet u Birminghamu, Odsjek za Teologiju).

Dr. Gabauer je govorio o temi *Osnovni pravci i modeli za nastavu o religijama*.

Kako bi, bliska mu, vjeronaučna i kulturno-religijska iskustva iz Njemačke mogao dovesti u pragmatičnu vezu sa pripremama za uvođenje predmeta “Kultura religija” u škole Bosne i Hercegovine, dr. Gabauer svoje izlaganje počinje sa nekoliko prethodnih naznaka. Odmah na početku saopćava da u odgojno-obrazovnom sistemu Savezne Republike Njemačke ne postoji predmet sličan Kulturi religija, ali da se kulturno-religijski sadržaji predaju u sklopu nastave Vjeronauke. “**Glavno mjesto učenja o religijama jeste nastava Vjeronauke, odvojena po konfesiji i religiji**” i njima (drugim religijama) “se uvijek pristupa iz ugla vlastite religije”. Ovakvo stanovište

zasnovano je na stavu “da se religije različite od vlastite mogu otkriti i shvatiti samo polazeći od vlastite religije. Neophodno je najprije se uvjeriti u vlastitu religioznost i religijsku pripadnost, prije no što se pređe na drugačije religijsko razmišljanje”.

U ovom kontekstu dr. Gabauer ističe jedan didaktički zahtjev, inače sve više primjenjivan u suvremenim metodama razumijevanja “*drugog*”, “da se kod bavljenja drugim religijama izvrši **promjena perspektive**”. Što, zapravo, znači - budući da je pogled na druge religije nužno uvjetovan vlastitim vjerovanjem i vlastitim razumijevanjem religije - da sliku o drugim religijama stječemo u dijalogu sa njihovim pripadnicima. “Tako **promjena perspektive** u autentičnom susretu sa drugačijim razmišljanjem postaje **metoda razumijevanja**”. Stoga je, u ovom pogledu, primjerenije govoriti o **interreligijskom** učenju nego o nastavi **o kulturi religija**.

U nastavku referata izlagač govori o mogućnostima ostvarenja interreligijskih ciljeva učenja i odgoja u konfesionalno organiziranoj nastavi Vjeronauke, služeći se primjerima iz njemačke pokrajine Sjeverna Rajna-Vestfalija (NRW) u namjeri da pokaže važnost metode “povezivanja životne stvarnosti i vjerske tradicije” ovdje imenovane kao “**križanje**” ili “**korelacija**”, jer korelacijom životne stvarnosti i vjerske tradicije učenicima se omogućuje “da nauče savladavati svoju životnu stvarnost pomoću znanja iz vjerske tradicije.”

Polazeći od spomenute didaktičke osnove dr. Gebauer predstavlja tri tematske liste, sastavljene od **katoličke, islamske i pravoslavne vjeronauke**, međusobno ih uspoređuje i pokazuje neke njihove tematske podudarnosti. (Primjerice, teme: blagdani, pozdrav, milosrđe itd. predaju se u sklopu sva tri toka vjeronauke). Po dr. Gebaueru, iz ove usporedbe “proizlazi pogodna strategija za razvijanje sadržajnih tema predmeta “**Kultura religija**”.

Dr. Lisa Kaul-Seidman govorila je o temi *Prema trijalogu u nastavnom planu i programu*. Izlaganje je bilo usredsređeno na primjere vjeronauke i religijskog obrazovanja iz Engleske. Kao egzemplarne primjere odabrala je dva plana i programa nastave vjeronauke: iz Birminghama (1995. god.) i Bradforda (1996. god.), budući da

sadrže odvažnost da se prvi iskušaju u multivjerskom religioznom obrazovanju.

Birminghamski plan i program je izrađen tako “da promovira duhovni, moralni, društveni i kulturni razvoj učenika”, osiguravajući da učenici podjednako uče **o religiji** (*about religion*) i **iz religije** (*from religion*). “Učenje o religiji (*about religion*) se brine o učenikovom razvijanju znanja i razumijevanju religija”, dok učenje iz religije (*from religion*) osigurava “da se vjeronauka ne degenerira u religioznu indoktrinaciju” te da se učenici ne tretiraju “kao pasivni receptori informacija, nego im se daje mogućnost da iznesu vlastite poglede za angažovanje i odgovore na informaciju koju primaju”. Ovako koncipiranim nastavnim planom i programom učenici se “ohrabruju da razmatraju duhovna i moralna pitanja... da razmišljaju i diskutiraju o tome kako ovi sudovi, uvjerenja i vrijednosti utječu na način na koji se ponašaju oni, a i drugi ljudi”.

Bredfordski plan i program u osnovi ima iste ciljeve i zadatke kao i Birminghamski, s tim da jače naglašava “sposobnost učenika da objasne sličnosti i razlike unutar religija i između njih”, te da, za razliku od Birminghamskog plana i programa, ima različite studijske jedinice za različite ključne faze.

Oba ova plana i programa žele osigurati pretpostavke da učenici uče “iz religije, te da se angažiraju u materijalima koji im se prezentiraju, radije nego da se tek nahrane činjeničnim informacijama o religiji”.

Ovi planovi i programi žele potaknuti sposobnost učenika da vide “kako različite religije postavljaju sličan skup pitanja” i naglasiti teološke i kulturne sličnosti među religijama.

U zaključnom dijelu rada autorica ovoga referata ukratko predstavlja novi projekat nazvan “Prema trijalogu u nastavnim planu i programu”. Projekat se realizira u kontekstu šire inicijative koja ima za cilj da osigura pretpostavke za “trijalog” između tri ibrahimovske/abrahamovske vjerske tradicije i kulture unutar programa zvanog “Trijalog kultura”. Organizatori ovoga projekta, suprotno zlokobnom proročanstvu Samuela Huntingtona o “sukobu civilizacija”, polaze od pretpostavke “da potencijal za razumijevanje ‘latentno’ leži među kulturama koje su izvedene iz tri svjetske monoteističke religije. Nadalje, ovo razumijevanje posebno je potrebno u kontekstu

‘nove’ Evrope, gdje su pitanja identiteta i pripadnosti potpuno oslobođena”. Ovaj projekat želi oživiti potencijale vjerskih tradicija i kultura, osobito ibrahimovskih, za “konstrukciju novog evropskog identiteta” i da ga učini mogućom osnovom potrage za za novom, spasonosnijom, budućnošću čovjeka. Naime, on želi uvesti baštine “nedominantnih” vjerskih tradicija i kultura u građenje novog svijeta, sa posebnim naglaskom “na teološke, socijalne, kulturne i historijske međuveze između tri abrahamske/ibrahimovske vjerske tradicije i kulture u Evropi, te na doprinose koje su one dale... evropskom naslijeđu, kulturi i identitetu”.

Dr. Liza sugerira da se i suvremeni školski planovi i programi razumijevaju kao “medij za rasijavanje ideje o ‘novoju’ Evropi i da historijska i današnja povezanost među trima abrahamskim/ibrahimovskim vjerskim tradicijama i kulturama (...) informiraju sadržaj evropskog ‘naslijeđa’ i ‘kulture’ kakav se uči u školama”.

Peto, završno, tematsko područje *konferencije* odnosilo se na **Obuku nastavnog kadra za predmet “Kultura religija”**. Radna grupa, koja se posebno bavila ovim pitanjem, sugerirala je da se za potrebe novog predmeta izvrši doedukacija postojećeg kadra profesora *vjeronauke* u trajanju jednog semestra, kao i profesora “drugih znanosti, i to u prvom redu profesora humanih znanosti, s tim da bi proces *doedukacije* neteologa trajao tri semestra”. Za potrebe ove vrste edukacije kadra uspostavio bi se *Interreligijski studij na Filozofskom fakultetu* i bio bi pod nadležnošću *Univerziteta*. “Edukacija, za ovaj predmet, pored teološkoga nauka *islama, judaizma, katoličanstva* i *pravoslavlja*, obuhvatala bi i opću naobrazbu (povijest religija u Bosni i Hercegovini, metodika, pedagoška psihologija, pedagogija...)”. Radna grupa je također predložila da se po uspostavljanju *Interreligijskog studija* osnuje *mješovita komisija* “za izbor kadrova i izradu plana i programa, u koju bi ušli predstavnici *vjerskih zajednica, Univerziteta, odgovarajućih organa uprave i sindikata*”. Gradivo teologije bi trebali “predavati profesori teoloških znanosti, a gradivo metodike, didaktike, pedagogije (...) profesori pedagoške znanosti”.

Na *konferenciji* su doneseni Zaključci, koji su u formi Saopćenja prezentirani našoj javnosti.

m